

Digitalna transformacija u arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine – potreba za edukacijom i strategijom

Almira Alibašić

JU Historijski arhiv Sarajevo

almira.alibasic@gmail.com

Sažetak

Sve češće korištena sintagma “digitalna transformacija” novi je koncept koji predstoji ili je već dijelom na sceni u bosanskohercegovačkom društvu u procesu usklađivanja praksi sa evropskim putem razvoja, a svakako će i djelatnost kulture i institucija koje se staraju o kulturnom naslijeđu biti obuhvaćena ovim procesom. Ovim radom će se tretirati arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini u kontekstu digitalne transformacije te iznijeti određena pitanja koja se nameću u ovom procesu. Arhivske institucije su već svjesne potrebe digitalizacije arhivske građe kao glavnog resursa kojim raspolažu te se preduzimaju određene aktivnosti na provedbi digitalizacije, međutim, paralelno sa digitalizacijom arhivske građe kao kulturne baštine, mora teći proces digitalne transformacije da bi se resurs digitalne baštine pravilno iskoristio u razvoju lokalne kulturne i kreativne industrije, a kako bi se taj resurs učinio vidljivim i na evropskom kulturnom tržištu. Naši arhivi moraju pratiti evropske trendove u digitalnoj transformaciji, a edukacija i strateški pristup problemu su neophodni u njegovom lakšem savladavanju. Autorica u tekstu donosi moguće smjernice za pozitivan iskorak u navedenoj problematici.

Ključne riječi: arhivska djelatnost, digitalizacija, digitalna transformacija, edukacija, strategija

Uvod

Arhivska građa je dokumentarni produkt ljudske djelatnosti određen da se čuva, zbog svoje vrijednosti, za dugi vremenski period ili trajno. Ti dokumentarni produkti stvaraju se svakodnevno, djelatnošću pojedinaca ili organizacija i institucija i pružaju nam direktan uvid u događaje iz prošlosti. Nastaju u različitim oblicima uključujući tekst, fotografije, videozapise, audiozapise, digitalne produkte i slično. Arhivom se nazivaju svi ti produkti, a arhivom se nazivaju i objekti u kojima se ti proizvodi ljudske djelatnosti čuvaju. Na ovaj način nas ICA (*International Council on Archives* / Međunarodno arhivsko vijeće) uvodi u objašnjenje pojma “arhiv” i “arhivska građa” (ICA, s. a.a). U Univerzalnoj deklaraciji o arhivima naglašava se kako su arhivi jedinstveno i nezamjenjivo naslijeđe koje se prenosi s generacije na generaciju. Zbog toga, otvoreni pristup arhivima obogaćuje naše znanje o ljudskom društvu, promovira demokratiju, štiti prava građana i poboljšava kvalitet života (ICA i UNESCO, 2010/2011).

O arhivskoj građi se brinu stručnjaci – arhivisti i arhivske institucije. Arhivska djelatnost u savremenom društvu globalizacije, veoma brzih promjena i tehnološkog razvoja – i sama je pred izazovom velikih promjena i adaptiranja novom okruženju. Savremeni arhivi danas se percipiraju kao otvorene ustanove dostupne svim korisnicima koje aktivno učestvuju u kulturnom životu i oblikovanju identiteta zajednice u kojoj djeluju. Od njih se očekuje aktivna uključenost u svim društvenim, kulturnim i naučnim aktivnostima, otvorenost prema istraživačkoj zajednici s osiguranim pristupom arhivskim izvorima. Današnji arhivi se nameću, s jedne strane, kao posrednici između istraživača, uprave i pisanog naslijeđa koje se koristi u podlozi za naučne projekte, a s druge strane arhivi zadržavaju svoju ulogu javnog informacijskog servisa za građane, jer arhivska građa jeste nezamjenjiv izvor informacija i dokaza o pravnim činjenicama i procesima iz prošlosti (Lemić, 2019, 7-8).

Opći tehnološki razvoj društva u vidu sve veće digitalizacije i digitalne transformacije utiče na sve aspekte djelovanja u globalnom svijetu, pa tako i na arhivsku djelatnost. Digitalizacija u arhivima je kompleksan proces koji obuhvata prenošenje dokumentarne građe u digitalni oblik, radi njene zaštite, lakšeg korištenja i veće dostupnosti. Međutim, digitalizacija je samo dio kompleksnog procesa u kontekstu digitalne transformacije, koja znači korak dalje od same digitalizacije.

Na početku je potrebno napraviti distinkciju i pojasniti značenje ovih pojmova. Digitalizacija i digitalna transformacija kao sadržioc i komplementarnih tehnoloških dostignuća omogućavaju primjenu niza tehnologija koje su u međusobnoj interoperabilnosti i interakciji (Dizdar S. et al. 2020: 45). Naime, osim ova dva pojma, trebamo još objasniti i pojam digitizacije, prije pojma digitalizacije. Tako je digitizacija pretvaranje analognog svijeta u digitalni, što je prvi korak i prvi proces u tranziciji prema informacijskom društvu. Kao primjer digitizacije može se navesti prelazak sa muzičkih LP/singl ploča na CD (Dizdar S. et al., 2020: 45). Digitalizacija je proces kada je CD upotrijebljen za online distribuciju muzičkih sadržaja i to je već početak stvaranja poslovnih modela oko digitalizovanog svijeta. Digitalna transformacija je korak dalje, te je u ovoj analogiji to pojava *Spotify* platforme gdje je do sada stvoreni model i način primjene digitalizacije iskorišten kao osnova za postizanje novih poslovnih ciljeva, odnosno to je korak dalje u transformaciji poslovnih modela, procesa i okruženja. Dakle, digitalna transformacija obuhvata ne samo upotrebu novih tehnologija nego i paralelno s tim model promjene paradigme poslovnih procesa, mentaliteta i kulture rada, razmjene informacija, širenje znanja, te nadogradnja inovacionim procesima (Dizdar S. et al., 2020: 46).

U ovom kontekstu tehnoloških promjena, arhivi kao jedna u trijadi baštinskih ustanova (uz biblioteke i muzeje) moraju imati aktivan i promišljen odnos prema globalnim pojavama kakve su konzumerizam i opća implementacija digitalnih tehnologija. Ove institucije se, u modernom društvu, moraju intenzivnije pozabaviti pitanjem kompetitivnosti i ekonomskih modela poslovanja, posebno onih koji su prilagođeni poslovanju i opstanku javnih, neprofitnih ustanova u društvu koje njeguje “kulturu potrošnje”. Njihov aktivan odnos prema ovim fenomenima savremenog društva može im osigurati opstanak i trajnost, uz dodatno uspostavljanje baštinskih studija kao posebne akademske discipline, jačanje strukovnih organizacija, profesionalnog izdavaštva te svake vrste međusobne saradnje (Kodrić Zaimović, 2021: 55-56). Također, savremene tehnologije i provedba digitalne transformacije u baštinskom sektoru, čiji je dio i svaki arhiv, omogućavaju veći angažman baštinskih ustanova kao jednog od najvažnijih informacijskih čvorišta društva, te sljedstveno tome obje važne dimenzije ustanova baštine – kulturnomemorijska i informacijska – ostaju suštinski nedjeljive i kao takve daju puni smisao društvenoj percepciji savremenih arhiva, biblioteka, muzeja, galerija i srodnih ustanova (Kodrić Zaimović, 2021: 86).

Svrha ovog rada je analiziranje ili skretanje pažnje na činjenicu da nedostatak edukacije i strategije u procesima digitalizacije u arhivskoj, odnosno baštinskoj djelatnosti uveliko utiče na zaostajanje za sličnim procesima u Evropi, što za posljedicu ima sporije, ali i teže uključivanje u zajednicu evropske kulturne baštine i njeno predstavljanje u digitalnim formatima. Također, ukazuje se na moguće pravce djelovanja već elaborirane u određenim stručnim analizama.¹ Ova opservacija je izvršena na osnovu dostupne literature i primjera iz prakse koji se mogu uočiti na stručnoj sceni u arhivskoj i baštinskoj djelatnosti.

Aktuelno stanje arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini

Arhivska djelatnost u organizovanom smislu u Bosni i Hercegovini veže se za osnivanje i početak rada Arhiva Narodne Republike Bosne i Hercegovine, kako se tada zvao, a koji je osnovan 1947. godine. Tada je donesen i odgovarajući zakon, a u narednim godinama se osnivaju i ostali arhivi u našoj zemlji. Arhivska djelatnost danas, odnosno mreža arhivskih institucija u Bosni i Hercegovini je decentralizirana. To u praksi znači da nemamo centralnu arhivsku instituciju koja je nadležna ostalim arhivima u zemlji, kako u administrativnom, tako ni u stručnom smislu. Od zvaničnih arhivskih institucija djeluju, u skladu s administrativno-pravnim uređenjem zemlje, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine i Arhiv Republike Srpske. U Federaciji Bosne i Hercegovine djeluju arhivi na nivou kantona te tako imamo Arhiv Unsko-sanskog kantona u Bihaću, Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli, Kantonalni arhiv Travnik za područje

¹ “Prepoznajući važnost uvođenja digitalnih tehnologija u cjelokupno bh. društvo, Vanjskotrgovinska komora BiH je pripremila Ediciju Digitalna transformacija Bosne i Hercegovine, koju čine 13 studija po određenim oblastima. Kroz studije, u Ediciji razmatramo literaturu o odgovarajućim tehnološkim uticajima kako u EU tako i u svijetu, sa posebnim osvrtom na BiH, predlažemo koncepte, prepoznamo potrebne korake i aktere, pojmove i procese za prevazilaženje digitalnog raskoraka. Ovo je značajan pomak kojim se otvaraju mogućnosti svim privrednim segmentima da baštine dostignuća digitalnih tehnologija. Na kraju, predstavljamo nacrt plana koji nadležne institucije trebaju da prihvate ili uz svoje istraživanje dorade i sprovedu.” Na oblast kulturnog naslijeđa odnosi se posebna studija pod nazivom *Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine u digitalnom svijetu – Analiza postojećeg stanja i smjernice za prevazilaženje digitalnog raskoraka sa pregledom rješenja u Evropskoj uniji i svijetu* (Dizdar S. et al., 2020).

Srednjobosanskog kantona, JU Historijski arhiv Sarajevo u Kantonu Sarajevo, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije u Mostaru, Arhiv Bosansko-podrinjskog kantona u Goraždu, Arhiv Zapadnohercegovačke županije sa sjedištem u Širokom Brijegu. Svi ovi arhivi imaju ulogu matičnih institucija za arhivsku djelatnost u datom administrativnom području. Arhiv Republike Srpske sa sjedištem u Banjaluci u svom sastavu ima i područne jedinice u drugim dijelovima tog entiteta: u Doboju, Zvorniku, Sokocu, Trebinju i Foči. U Brčko distriktu Bosne i Hercegovine djeluje Odjeljenje za javni registar i u okviru Odjeljenja Služba za arhiv, odnosno Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

U skladu s ovakvom organizacijom arhivskih ustanova organizovana je i zakonska regulativa vezana za arhivsku djelatnost, odnosno postoji Zakon o arhivskoj građi Bosne i Hercegovine, entitetski zakoni i kantonalni zakoni i podzakonski akti kojima se uređuje arhivska djelatnost u zemlji. Naravno, svi ti zakoni su manje-više isti u svojim stručnim odredbama, međutim, nisu u međusobnoj zavisnosti, odnosno uređuju ovu oblast u skladu sa svojom teritorijalnom nadležnosti. Osim ovoga, djeluju i stručna arhivska udruženja koja na neki način predstavljaju sponu između različitih nivoa organizacije arhivske djelatnosti.

Kada govorimo o obrazovanju arhivskih profesionalaca, možemo reći da u našoj zemlji ne postoji osnovni niti specijalizacijski studij namijenjen obrazovanju isključivo arhivskih stručnjaka. U najvećem broju slučajeva zaposlenih u arhivima radi se o zaposlenicima sa završenim studijima historije, jezika, bibliotekarstva, prava i slično te sa završenim srednjim obrazovanjem, također nepostojećeg srednjeg usmjerenja za arhivsku profesiju. Uz završeno osnovno obrazovanje, arhivski profesionalci se dodatno i stručno edukuju kroz rad u arhivima, kroz stručna savjetovanja i edukacije, a stručna zvanja se stiču kroz evaluacije radnog iskustva i polaganje stručnih ispita pri specijaliziranim komisijama formiranim u te svrhe.

Savremeno informatičko doba pruža dosta mogućnosti za online edukacije i stručno usavršavanje, što je u dobroj mjeri ostavljeno individualnom izboru svakog arhivskog profesionalca, no činjenica je da se na taj način može postići puno na planu ličnog usavršavanja. Stručne edukacije i konferencije stručnog profila, u zemlji i izvan nje, svakako su uvijek prilika da se arhivski radnici dodatno usavršavaju i doprinose u svojim institucijama, u svojim radnim procesima i metodama. Stručni arhivski portali, međunarodni

projekti i platforme te aktivnosti koje oni sprovede svakako su prilika da se dosta sazna i nauči o savremenim, aktuelnim tendencijama u arhivskoj i baštinskoj oblasti u Evropi i svijetu.² Naravno, savremeno doba u kojem živimo najzahtjevnije postaje u tehnološkom smislu, te su i potrebe arhivskih institucija u sadašnjem dobu one koje se odnose na tehnološke inovacije: arhivi ostvaruju veće konekcije s publikom, s istraživačima koji donose nove zahtjeve bržeg i lakšeg pristupa arhivskoj građi, a taj pristup se sve više zasniva na digitalnim tehnologijama. To je postao novi izazov kojem arhivi i u našoj zemlji trebaju da se aktivno pozabave i otvore, kako bi ostali u korak sa savremenim i modernim arhivskim institucijama Evrope i svijeta.

Tehnološko-informatički status arhiva u Bosni i Hercegovini

Ako želimo da izvršimo uvid u tehnološki status i domet arhivskih institucija u Bosni i Hercegovini, najlogičniji put je svakako provjera dostupnosti informacija o tim arhivima i njihovoj arhivskoj građi na internetu. Činjenica da samo dio arhiva ima bazične web-stranice s osnovnim informacijama, bez mogućnosti *online* pristupa samoj arhivskoj građi, dovoljno govori o tome koliko su arhivi još uvijek ograničeni i nevidljivi u širokoj *online* zajednici korisnika. Većina arhiva nema svoje baze podataka, samostalne niti kao dio nekog šireg sistema. Pokušaja da se takve baze formiraju bilo je u prošlosti, međutim, to nikada nije dostiglo stvarnu primjenu, najviše zbog finansijskih razloga, odnosno visoke cijene dobavljača zadovoljavajućih softverskih rješenja, koja su u većini slučajeva bili komercijalnog tipa i s evropskog tržišta.³

Od djelujućih arhiva u Bosni i Hercegovini, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv Federacije BiH, Arhiv RS, JU Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv Tuzlanskog kantona i Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije imaju detaljnije web-stranice, dok ih ostali arhivi nemaju. O ozbiljnijoj prezentaciji i dostupnosti arhivske građe putem interneta još ne možemo govoriti.

² Spomenućemo samo neke: ICA (International Council on Archives), ICARUS, Archives Portal Europe, Europeana pro, EU – Shaping Europe’s digital future, DARIAH EU.

³ Konkretno, radi se o inicijativi više arhivskih institucija iz Bosne i Hercegovine i održanim pregovorima sa predstavnicima kompanije scope solutions ag koji nisu dali rezultata iz finansijskih razloga (HAS, 2010).

Pozitivan iskorak je napravljen u Arhivu Republike Srpske, gdje su kolege, koristeći vlastite resurse, uspjeli da naprave svoju bazu, tzv. *Arhipediju*, kao bazu za standardizirani unos informacija o arhivskim fondovima i zbirkama koje čuvaju. *Arhipedia* je platforma za arhivsku obradu napravljena na osnovu softvera AtoM. Softver AtoM (*Access to Memory*) je namjenski alat za arhivsku obradu (opis) dizajniran po standardima za opis arhivske građe od strane ICA-e (Međunarodnog arhivskog vijeća) i po drugim međunarodnim standardima. U pitanju je softversko rješenje slobodnog pristupa, tj. *open source software*. Kroz ovu platformu koju su kolege napravile, softver se koristi kao alat za arhivsku obradu od strane arhivista, dok istovremeno služi kao stalno ažuriran opis arhivske građe. Korisnici mogu pristupiti unesenim metapodacima – opisima fondova i zbirki i njima pripadajućem arhivskom materijalu. Čitav proces je još u razvojnoj fazi, a projektu se pridružuju i druge ustanove kulture koje čuvaju zbirke arhivskog karaktera, te tako *Arhipedia* postaje centralna baza podataka za arhivsku građu u Republici Srpskoj.⁴

Ovaj primjer nam pokazuje kako nije presudna visoka tehnologija, nije neophodno imati skupe, poznate brendirane proizvode i usluge u domenu tehnološke infrastrukture. Jako dobro se mogu iskoristiti i *open source* varijante koje pravilnom primjenom i prilagodbom u datoj situaciji mogu dati dobre rezultate. Često je problem kod nas što je, na žalost, još uvijek svijest o potrebi uvođenja digitalizacije i razumijevanje procesa digitalne transformacije na niskom nivou. Nedostatak motivacije i interesa kod ljudi je prisutan, a to je opet rezultat objektivnih okolnosti i naučenih obrazaca gdje se sve očekuje “odozgo”, sva rješenja, bez želje da se nešto samostalno inicira. Dakle, potrebno je razvijati svijest, interes i motivaciju, podupirati zainteresirane pojedince koji mogu nešto promijeniti nabolje.

Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine je relativno nova arhivska institucija u zemlji (osnovan je tek 2011. godine, nakon prethodno poduzetih koraka: Elaborata o opravdanosti osnivanja Arhiva Brčko distrikta BiH iz 2001. godine i Zakona o arhivskoj djelatnosti iz 2004. godine). Zbog male količine građe koju je posjedovao, Arhiv se od početka usmjerio prema digitalizaciji, te je tako već 2014. godine nabavljena oprema i informacioni sistem – Digitalna arhiva *Libris*, međutim, uskoro se uvidjelo da ovaj sistem

⁴ <http://arhipedija.com/> (pristupljeno 30. 12. 2024)

ima mnogo nedostataka, pa je 2023. zamijenjen novim sistemom *Zira*. Koristi se za digitalizaciju arhivske građe unutar Arhiva, u zatvorenoj (lokalnoj) mreži, ali po stvaranju zakonskih preduslova, planira se i omogućavanje dostupnosti *online* (Kalesić, 2023: 62).

Još jedan pozitivan primjer je na početku realizacije pa se mogu očekivati i pozitivni rezultati. Naime, nedavno je svečano otvoren Centar za digitalizaciju Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, uz finansijsku podršku Turske agencije za saradnju i koordinaciju (TIKA) i tehničku podršku Cloud IT d.o.o. Sarajevo. Namjena Centra je digitalizacija arhivske građe u Arhivu Federacije, uvođenje digitalnih servisa komunikacije sa registraturama i korisnicima, te na taj način stvaranje preduslova za digitalnu transformaciju i spremnost da se adekvatno uključi u predstojeću digitalnu transformaciju javne uprave (FENA, 2024).

Uprkos pojedinačnim inicijativama, masivniji projekti na digitalizaciji arhivske građe u mnogim arhivima su izostali, makar oni većeg obima i značaja, a koji bi imali za rezultat veće količine digitalizirane arhivske građe dostupne *online*. Postoji jedan projekt digitalizacije u više arhiva Bosne i Hercegovine (Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv RS, JU Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv Tuzlanskog kantona, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije, Arhiv Unsko-sanskog kantona, Kantonalni arhiv Travnik) baziran na Sporazumu o preuzimanju arhivske građe iz osmanskog perioda u digitalnom obliku, koji je potpisan između Arhiva BiH i Državnog arhiva Republike Turske 2019. godine. Učesnik ovog sporazuma je i Turska agencija za koordinaciju i saradnju (TIKA) koja je obezbijedila tehničku podršku projektu, a cilj sporazuma je digitalizacija arhivske građe osmanske provenijencije iz svih arhiva Bosne i Hercegovine koji takvu građu imaju, kako bi se ona učinila dostupnom svim istraživačima zbog svog značaja za historijska istraživanja poveznica ove dvije zemlje, a planirana je i razmjena stručnjaka iz Bosne i Hercegovine i Republike Turske (Besic, 2020). Realizacija ovog sporazuma još je u toku, a krajnji ishod nije još uvijek vidljiv u smislu dostupnosti digitalizirane građe, bilo putem arhiva u našoj zemlji ili Turskoj.

Brojni su razlozi ovakvom stanju bosanskohercegovačkih arhiva. Važno je napomenuti da su arhivi neprofitne institucije te u velikoj mjeri zavise od podrške nadležnih institucija vlasti. Svi arhivi oduvijek imaju poteškoće sa prepoznavanjem njihove stvarne uloge i značaja arhiva za društvenu

zajednicu, pa su sljedstveno tome stalno prisutni problemi podrške nadležnih koji su se manifestovali nedostatkom prostora za smještaj arhivske građe, kadra i nedovoljne tehničke opremljenosti. Naročito je danas ta tehnička opremljenost obilježena nedostatkom savremene informatičke infrastrukture potrebne za procese digitalizacije, ali i čuvanja digitalnih sadržaja, i to sve u situaciji kada još uvijek mnogi arhivi znatno oskudijevaju sa spremišnim prostorom za fizički smještaj arhivske građe. U dobroj mjeri se sve čini kao labirint bez izlaza. Međutim, kroz protok vremena savremene tendencije u razvoju arhivske djelatnosti su prepoznate, te se manje-više sve arhivske institucije nastoje u njih uključiti.

Edukacija i strategija za digitalnu transformaciju u bosanskohercegovačkim uslovima

U Bosni i Hercegovini nema nacionalne strategije digitalne transformacije. Koliko je poznato, ni arhivske institucije u BiH nemaju u tom smislu orijentisane programe rada, ali je to donekle i očekivano s obzirom na ustaljene metode djelovanja i obrasce mišljenja i ponašanja.

Na nivou Evropske unije usvojeni su brojni dokumenti, smjernice, strategije koje tematiziraju digitalnu transformaciju Evrope, u službi čovjeka i demokratskog društva. Naša zemlja nije članica EU, ali kao zemlja koja ima kandidatski status, mora da prati evropske smjernice radi ispunjenja brojnih uslova za pristup. Tu je svakako i digitalna transformacija kao jedan od putokaza djelovanja. Stoga su evropski dokumenti okvir koji prati i naša zemlja, pa je takav slučaj i u digitalizaciji i digitalnoj transformaciji, i to u svim segmentima društva: upravi, ekonomiji, obrazovanju, kulturi i kulturnoj baštini.

Evropski program *Digitalno desetljeće Evrope, digitalni ciljevi do 2030. godine* usmjerava digitalnu transformaciju Evrope sa postavljenim glavnim ciljevima: digitalne vještine, digitalna transformacija preduzeća, sigurna i održiva digitalna infrastruktura, digitalizacija javnih usluga (EU, s. a.). Bosna i Hercegovina je od prošle godine i zvanično postala članica programa Digitalna Evropa kroz koji je moguće aplicirati za bespovratna sredstva Evropske unije u oblasti digitalizacije (MKT BiH, 2024).

Ipak, prema trenutnim pokazateljima Bosna i Hercegovina značajno zaostaje za evropskim prosjekom u gotovo svim aspektima digitalne transformacije, što se vidi iz priložene tabele:

Tabela 1. Ključni indikatori digitalne transformacije (cyber.ba, 2024)

Indikator	BiH	EU prosjek	Razlika
Digitalna pismenost stanovništva	32%	85%	-53%
Pokrivenost brzim internetom	45%	92%	-47%
Digitalizacija javne uprave	28%	78%	-50%
Online trgovina	18%	73%	-55%
Digitalizacija poslovanja	24%	82%	-58%

Među brojnim izazovima koje Bosna i Hercegovina mora prevladati da bi unaprijedila ovakvo stanje, osim infrastrukture i zakonodavnog okvira, jeste i obrazovni sistem, koji zahtijeva vrlo ažurno praćenje procesa digitalne transformacije da bi se postigao održivi uspjeh (Redakcija, 2024).

Svakako da proces digitalizacije i digitalne transformacije arhivskih institucija i arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini treba posmatrati kao dio generalnog procesa digitalizacije zemlje, pa onda digitalizacije u oblasti kulturnog naslijeđa. Također, da bi sami proces bio uspješan i održiv, a u kontekstu tendencija zemlje ka pridruživanju Evropskoj uniji, velika pažnja se mora posvetiti edukaciji u ovim oblastima, a brojna iskustva i primjeri iz EU mogu biti od velike pomoći, ali i izvrstan putokaz za naše prilike, s obzirom na to da su to već isprobane i uhodane taktike i strategije. U EU se već pokazuje koliko je digitalizacija i mrežna dostupnost kulturnih resursa važna za inovacije u područjima kao što su turizam, obrazovanje, arhitektura, dizajn, izdavaštvo itd. Digitalno pruža zbirka muzeja, biblioteka i arhiva mnogo veću vidljivost, jer ne privlači samo nove posjetioce, turiste i istraživače već stvara modele poslovanja u regionalnim ekonomijama (Dizdar S. et al., 2020: 25). Na žalost, u našoj zemlji nema puno pokazatelja koji bi nam dali jasnu sliku zastupljenosti koncepta digitalizacije u obrazovnim procesima i nastavnim planovima, no sa sigurnošću se može reći da ti koncepti, i ako postoje, nisu vidljivi. Zbog toga što je kod nas u cijelom procesu dosta zaostajanja i nedostataka, puno toga će biti potrebno rješavati “u hodu”, usput, te kroz primjenu praktičnih rješenja.

Kada se radi konkretno o digitalizaciji u oblasti kulturnog naslijeđa i njegovoj održivosti, potrebno bi bilo ostvariti nekoliko ciljeva:

- Identifikovati trenutne trendove obrazovanja vezano za digitalizaciju kulturnog naslijeđa.
- Izraditi konceptualni okvir na kojem se zasnivaju studije digitalizacije kulturnog naslijeđa.
- Predložiti model studija digitalizacije, prateći dodiplomski i postdiplomski studij koji uključuje strukturu, obim, ishode učenja i metode predavanja, sa posebnim osvrtom na VET DE model rada sa studentima (Dizdar S. et al., 2020: 28).

Digitalizacija, koju skraćeno možemo definirati kao pretvaranje informacija iz analognog u digitalni oblik, ostvarila je dalekosežan uticaj na praktične aktivnosti biblioteka, arhiva i drugih informacionih institucija i službi. Digitalizacija nije više samo tehničko pitanje konverzije informacija već je to i: upravljanje kolekcijama, posredovanje i predstavljanje kulturnog naslijeđa u digitalnom okruženju; ekonomija digitalnih skladišta; novi poslovni modeli; kvalitet i održivost inicijativa za digitalizaciju itd. Digitalizacija je postala preduslov za bližu saradnju muzeja, arhiva i biblioteka koji se sve više kolektivno tretiraju kao institucije sjećanja i tako se ističu njihove zajedničke funkcije i uloge (Dizdar S. et al., 2020: 28-29).

U provođenju široke digitalizacije i digitalne transformacije u oblasti kulturnog naslijeđa, mora se uzeti širi okvir, odnosno djelovati u okvirima strategija i politika na državnim, entitetskim ili kantonalnim nivoima. Najjednostavniji pristup je kada postoji jedinstvena strategija, no i ako ih je više na različitim nivoima, potrebno je voditi dijalog i saradivati na što većoj harmonizaciji i usklađenosti principa i metoda djelovanja. Na kraju krajeva, potrebno je imati profesionalan pristup kako bi se cijeli proces lakše provodio, no, naravno, ne može se očekivati da to bude jedan koherentan i ubrzan proces. Zastoji su neminovni, ali je svakako važan kontinuitet. Bosna i Hercegovina na svom putu ozbiljnog djelovanja u procesu digitalne transformacije mora poraditi na realizaciji konkretnih prijedloga za djelovanje u tom procesu koji već postoje.

Najprije bi bilo potrebno formirati jedno koordinaciono tijelo – komitet, koji bi imao ulogu definisanja potrebnih koraka i realizacije zadataka

digitalne transformacije sektora kulturnog naslijeđa. Stoga bi osnovni pravci djelovanja koordinacionog tijela – komiteta bili sljedeći:

- Definirati ključne elemente Strategije digitalne transformacije baštinskog sektora
- Standardizacija i pravna regulativa oblasti
- Edukacija i razvoj digitalnih vještina i znanja
- Stvaranje dinamične i fleksibilne digitalne infrastrukture
- Ojačavanje kapaciteta biblioteka, muzeja i arhiva
- Stvaranje konkurentnog položaja na tržištu
- Stvaranje novog digitalnog sadržaja (Dizdar S. et al., 2020: 55-71).

U svakom od nabrojanih pravaca ima niz koraka koje je potrebno ostvariti da bi se kretalo ovom linijom napretka. Prethodno nabrojani koraci moraju se realizovati da bi se postigao cilj – organizovanje i koordiniranje digitalizovanja kulturne baštine te omogućavanje pristupa pohranjenoj digitalizovanoj građi. Ovaj cilj se može predstaviti kroz sljedeće cjeline:

- Kvalitet i iskoristivost digitalnih zbirki koje nastaju digitalizacijom u baštinskom sektoru za zaštitu i poboljšanje dostupnosti građe;
- Digitalizaciju obaviti prema planiranim aktivnostima, utvrđenim normama i standardima (sadržaj, metapodaci i tehničke performanse) i osiguranim sredstvima;
- Osiguravanje dostupnosti digitalnim objektima (digitalnim zbirka-ma) uz uvažavanje pravne regulative;
- Stvaranje prepoznatljivog i relevantnog sadržaja i sistema usluga (online referalne usluge) u elektroničkom okruženju;
- Uspostavljanje sistema (pravnog, ekonomskog, političkog, tehnološkog) koji će omogućiti trajno očuvanje i dostupnost digitalnim objektima i metapodacima;
- Reafirmacija multikulturalnosti bosanskohercegovačkog društva;
- Jačanje kapaciteta arhiva, biblioteka i muzeja za digitalizaciju kulturne baštine;
- Stvaranje konkurentnog položaja na evropskom digitalnom tržištu;
- Stvaranje novih kulturnih sadržaja, kompetentnosti te dostupnosti bosanskohercegovačke kulturne baštine na evropskim portalima (Dizdar S. et al., 2020: 128).

Jedan od krajnjih ciljeva uspješno realizovanih prethodnih aktivnosti bilo bi uspostavljanje centralnog repozitorija digitalizovane kulturne baštine koji bi omogućio pristup digitalizovanim sadržajima na jednom mjestu (Dizdar S. et al., 2020: 130).

Digitalizacija sama za sebe, kao koncept, nije jednostavna i zahtijeva mnogo kompleksnih odluka i poduzetih koraka te tehničkih predispozicija, da i ne govorimo o digitalnoj transformaciji kao jednom zaista kompleksnom i zahtjevnom procesu. Digitalna transformacija kao cjelina mora da obuhvata ljude, strategiju, saradnju i tehnologiju. U ovom velikom poduhvatu, težište je na čovjeku, na našim shvatanjima i sposobnostima za promjenu. Ako nismo u stanju da prihvatimo promjene i ovladamo neophodnim znanjima i vještinama, ne možemo očekivati uspjeh u transformaciji nabolje, bila ona digitalna ili ne. To znači da sve počinje od nas samih, edukacije, od svjesnosti o tome koja znanja nam trebaju i kojim putem nas vodi cijela ova promjena (Dizdar S. et al., 2020: 137).

Kako djelovati dalje?

Nakon svega izloženog postavlja se pitanje: šta dalje, kako se pomaći naprijed? Koliko god se nama činilo da vladajuće instance nemaju razumijevanja i nesvjesni su značaja baštinskih institucija u cijelosti, pa tako i arhiva, te ne pružaju dovoljnu finansijsku i drugu podršku ovim institucijama, ipak bi bilo potrebno sagledati položaj i mogućnosti ovih institucija sa više (samo)kritike i otvorenosti. Koliko se baštinske institucije aktivno “bore”, koliko interesa, volje, inicijative pokazuju ka napretku – to su pitanja koja i mi, iz baštinskog sektora, moramo sami sebi postaviti. Definitivno je jasno da, u sadašnjoj konstelaciji stvari, ove institucije ne mogu djelovati ni opstajati bez finansijske i svake druge podrške vlasti. Međutim, potrebno je da se baštinski profesionalci, u ovom slučaju arhivska zajednica, još aktivnije uključi, te sa stručnim i jasnim argumentima nametne svoje potrebe vladajućim strukturama radi postizanja svojih ciljeva.

Ranije navedene pojedinačne inicijative u smislu uključenja u savremene trendove digitalizacije u arhivskoj djelatnosti ne smiju ostati usamljene. Tim više jer savremeni evropski i svjetski trendovi pokazuju da ni sama digitalizacija nije više dovoljna, nego se ide korak dalje i pristupa digitalnoj transformaciji cijelog društva, pa tako i baštinskog sektora.

Svakako da je smjer djelovanja na promjenama paradigme u edukaciji, tehnološkom napretku i strateškom pristupu, međutim, osviješten i aktivan pristup arhivskih, odnosno baštinskih profesionalaca je itekako potreban i neizbježan. Ne može se uvijek očekivati podstrek i rješenje izvan ovih institucija. Mi sami moramo osmišljavati i nametati rješenja uz stručne i ekonomski prihvatljive argumente.

Baštinski stručnjaci moraju znati iskoristiti iskustva drugih, pozitivne primjere iz Evrope i svijeta, te ih koristiti na lokalnom terenu. Otvorene su brojne mogućnosti saradnje sa srodnim institucijama i inicijativama iz Evrope, te i to treba koristiti. Već je prisutna određena “umreženost” naših baštinskih institucija, ali to bi se moralo više iskoristiti u svrhu edukacije naših profesionalaca i preuzimanja i prilagođavanja iskustava drugih.⁵ Naše arhivske institucije, pored neizbježnih trendova digitalizacije i digitalne transformacije, svakako bi više pažnje trebale posvetiti svom kompletnom repozicioniranju u javnom prostoru. Upravo je ICA (Međunarodno arhivsko vijeće) kao krovna svjetska arhivska asocijacija dobar orijentir za usvajanje nekih od dobro poznatih, ali sada moderno artikuliranih ciljeva i zadataka arhiva kao institucija i arhivske profesije. I sama ICA u svome djelovanju stalno nadograđuje svoje aktivnosti radi afirmacije arhivske zajednice u svijetu, radi prepoznavanja arhiva kao: “jedininstvenih i vjerodostojnih svjedoka administrativnih, kulturnih i intelektualnih aktivnosti i odraza razvoja društva” (Lemić, 2019: 17), što ICA, uz ostalo, promiče kao svoje trajno opredjeljenje i cilj djelovanja. Svoje globalne ciljeve, koji garantiraju trajni i iznimno važan značaj arhiva u svijetu, ICA je precizirala u Univerzalnoj deklaraciji o arhivima koja je usvojena i od strane UNESCO-a 2011. godine (ICA i UNESCO, 2010/2011). Osim Deklaracije, tu su i brojni drugi ICA-ina dokumenti koji dalje preciziraju njeno strateško djelovanje (ICA, s. a.b).

U našim lokalnim okvirima, pomak naprijed u procesima digitalne transformacije ukupnog društva, pa tako i baštinskog sektora, a unutar njega i arhivske djelatnosti, može se očekivati u većem obimu kada se različite

⁵ Već su ranije spomenute neke od najvažnijih međunarodnih arhivskih asocijacija, platformi i inicijativa koji provode razne aktivnosti (projekte, edukacije, skupove i slično) koji mogu koristiti i našim institucijama za razmjenu stručnih iskustava i saznanja, a neke od naših arhivskih institucija su i članovi ovih međunarodnih asocijacija (ICA, ICARUS, DARIAH-EU).

postojeće inicijative i zakonska regulativa u pogledu digitalne transformacije objedine ili harmoniziraju za lakše i brže praktično djelovanje.

Prema nekim indeksima, u pokretače digitalne transformacije spadaju:

- Digitalna infrastruktura,
- Ponuda i potražnja digitalnih vještina,
- Preduzetnička kultura,
- Investicije i pristup finansijama,
- e-liderstvo (Studija o digitalnoj transformaciji kompanija u Bosni i Hercegovini, 2021: 25).

Svakako da je ekonomija pokretač razvoja u svakom društvu, te je stoga napredak uvijek brži kada je ekonomski status uspješan i stabilan. U kompleksno uređenoj državi kakva je Bosna i Hercegovina, generalno često prisutan problem je sistem više nivoa odlučivanja. Brže djelovanje na zakonskoj regulativi svakako bi dalo podsticaj prema naprijed i u procesima digitalne transformacije zemlje. U tom kontekstu, najkonkretniji primjer koji je na putu da pokrene digitalizacijske procese prema naprijed je Zakon o elektronskom upravljanju u Kantonu Sarajevo, koji je Vlada KS usvojila nedavno (Vlada KS, 2024). Ovaj Zakon, kada počne njegova primjena, svakako će “natjerati”, između ostalih, i javne ustanove, kakva je i Historijski arhiv Sarajevo kao matična arhivska institucija za ovaj administrativni teritorij, na konkretnije korake u digitalizaciji svoga poslovanja. Ukoliko se primjena ovog Zakona pokaže uspješnom, moguće je da i ostali nivoi vlasti iskoriste njegove prednosti i pokrenu procedure na svom nivou djelovanja i ubrzaju procese digitalizacije u ovoj oblasti.

Zaključak

U digitalnom ili postdigitalnom dobu u kojem se nalazimo značaj i uloga baštinskih institucija je jednako važna. Nove generacije njihovih korisnika moraju imati pristup kulturnom naslijeđu, ali se predstavljanje i korištenje toga naslijeđa mora prilagođavati novim trendovima digitalnog doba u kojem živimo. Kulturno naslijeđe ostaje kao trajni identitetski putokaz i garant opstanka naroda i država, a sastavni dio kulturnog naslijeđa svake zemlje svakako je i arhivska građa kao dokumentarni, pisani ostaci prošlosti koji se čuvaju da svjedoče o historijskim aspektima djelovanja i razvoja svake društvene zajednice. Moderni arhivi njeguju otvoreni pristup svojim

sadržajima koji obogaćuju naše znanje o ljudskom društvu, promovišu demokratiju, štite prava građana i poboljšavaju kvalitet života.

Arhivski stručnjaci, kao čuvari i prezentatori bogatstava arhiva, imaju važnu ulogu i zadaću da ne samo čuvaju i predstavljaju arhivsku građu kao glavni resurs arhiva nego da i aktivno i kontinuirano prate nastanak nove građe koja će se trajno čuvati za budućnost. Tehnološke promjene savremenog doba nameću nove modele izvršavanja osnovnih arhivskih zadaća. Da bi uspješno odgovorili izazovima modernog doba, arhivski stručnjaci moraju da se stalno educiraju da odgovore savremenim zadacima te da aktivno djeluju u društvenoj zajednici radi očuvanja statusa arhiva. Projekti digitalizacije arhivske građe, čuvanja izvorno nastale digitalne građe, njihovo pravilno očuvanje i trajna dostupnost i osiguranje autentičnosti novi su izazovi za arhivske stručnjake i arhivske institucije. To su stručni izazovi koji će se realizirati u okvirima većeg procesa digitalne transformacije države i društva koji imaju za svrhu uključivanje zemlje u porodicu drugih evropskih i svjetskih država modernog doba. Digitalna transformacija donosi velike promjene u shvatanjima djelovanja u svim aspektima društvenih aktivnosti, no, ako se provodi planski, uz pravilnu edukaciju i strategiju može doprinijeti društvu u cjelini.

Izvori i literatura

Archives Portal Europe. <https://www.archivesportaleurope.net/>

Arhipedija. <http://arhipedija.com> (30. 12. 2024).

Besic, V. (2020). Podrška Turske Arhivu BiH: Potpisan sporazum o preuzimanju opreme za digitalizaciju arhivske građe. *Anadolu Agency*, 14. 9. 2020. <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/podr%C5%A1ka-turske-arhivu-bih-potpisan-sporazum-o-preuzimanju-opreme-za-digitalizaciju-arhivske-gra%C4%91e-/1972939> (6. 1. 2025).

DARIAH EU. <https://www.dariah.eu/>

EU – Shaping Europe’s digital future. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>

EU. (s. a.). Digitalno desetljeće Europe: digitalni ciljevi za 2030. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_hr (6. 1. 2025).

Europeana pro. <https://pro.europeana.eu/page/europeana-education>

- FENA. (2024). U Vladi FBiH otvoren novi savremeni Centar za digitalizaciju Arhiva Federacije BiH. *Federalna.ba*, 14. 8. 2024. <https://federalna.ba/u-vladi-fbih-otvoren-novi-savremeni-centar-za-digitalizaciju-arhiva-federacije-bih-cpsrh> (6. 1. 2025).
- Dizdar S.; Hadžialić H.; Korajčević Š.; Turkušić E.; Nogo S: *Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine u digitalnom svijetu – Analiza postojećeg stanja i smjernice za prevazilaženje digitalnog raskoraka sa pregledom rješenja u Evropskoj uniji i svijetu*. Sarajevo: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2020.
- HAS. (2010). Prezentiran arhivski informacijski sistem. *Historijski arhiv Sarajevo*, 2. 3. 2010. <http://www.arhivsa.ba/wordpress/?p=1275>
- ICA (s. a.b). ICA Reference and Governance Documents. *International Council on Archives*. <https://www.ica.org/governance-operationnal/reference-documents/> (8. 1. 2025).
- ICA i UNESCO (2010/2011). *Universal Declaration on Archives*. <https://www.ica.org/resource/universal-declaration-on-archives-uda/> (20. 11. 2024).
- ICA. (s. a.a). What are archives? *International Council on Archives*. <https://www.ica.org/discover-archives/what-are-archives/> (20. 11. 2024).
- ICARUS. <https://www.icar-us.eu/en/cooperation/online-portals/>
International Council on Archives. <https://www.ica.org/>
- Kalesić, A. (2023). Digitalizacija arhivske građe i informativnih sredstava (iskustva Arhiva Brčko). *Arhivski pogledi* 4(4), 60-72.
- Kodrić Zaimović, L. (2021). *Baštinske studije: Od moderne do postdigitalne kulture*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Lemić, V. (2019). *Arhivi i digitalno doba*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- mediha.zugic. (2024). Kanton Sarajevo usvaja Prijedlog zakon o elektronskom upravljanju: Revolucija u javnim uslugama. *Vlada KS*, 10. 11. 2024. <https://vlada.ks.gov.ba/aktuelnosti/novosti/kanton-sarajevo-usvaja-prijedlog-zakon-o-elektronskom-upravljanju-revolucija-u> (8. 1. 2025).
- MKT BiH. (2024). Bosna i Hercegovina i zvanično članica programa Digitalna Europa. *Ministarstvo komunikacija i prometa BiH*, 4. 6. 2024. <https://www.mkt.gov.ba/Publication/Read/bosna-i-hercegovina-i-zvanicno-lanica-programa-digi-evropa?lang=hr> (6. 1. 2025).
- Redakcija. (2024). Digitalna transformacija u BiH: Između velikih mogućnosti i zabrinjavajućeg zaostajanja. *Cyber.ba*, 12. 12. 2024. <https://cyber.ba>

ba/digitalna-transformacija-u-bih-izmedju-velikih-mogucnosti-i-zabrinjavajuceg-zaostajanja/ (6. 1. 2025).

scope solutions ag. <https://www.scope.ch/en/>

Studija o digitalnoj transformaciji kompanija u Bosni i Hercegovini. (2021). Sarajevo: Udruženje za digitalnu transformaciju u Bosni i Hercegovini. https://www.udt.ba/wp-content/uploads/2021/11/Studija_final.pdf (8. 1. 2025).

Digital Transformation in Archival Activities of Bosnia and Herzegovina in the Need for Education and Strategy

Almira Alibašić

PI Historical Archive Sarajevo

almira.alibasic@gmail.com

Summary

The phrase “*digital transformation*” has been increasingly used and is a new concept that will be necessary to implement to harmonize practices with the European path of societal development. Certainly, cultural institutions and cultural policies responsible for cultural heritage will be included in this process. This paper will cover archival activities in Bosnia and Herzegovina and certain digitalization and digital transformation issues. Archival institutions are aware of the need to digitize archival material as their main resource, and certain activities are already being undertaken to implement digitalization. However, in parallel with the digitalization of archival material as cultural heritage, a process of digital transformation must take place for the digital heritage resource to be properly used in the development of the local cultural and creative industry and to make this resource visible on the European cultural market. Our archives must follow European trends in digital transformation, and education and a strategic approach to the problem are necessary to overcome it more easily. In the text, the author provides possible guidelines for a positive step forward in the mentioned issue.

Keywords: archival activities, digitalization, digital transformation, education, strategy